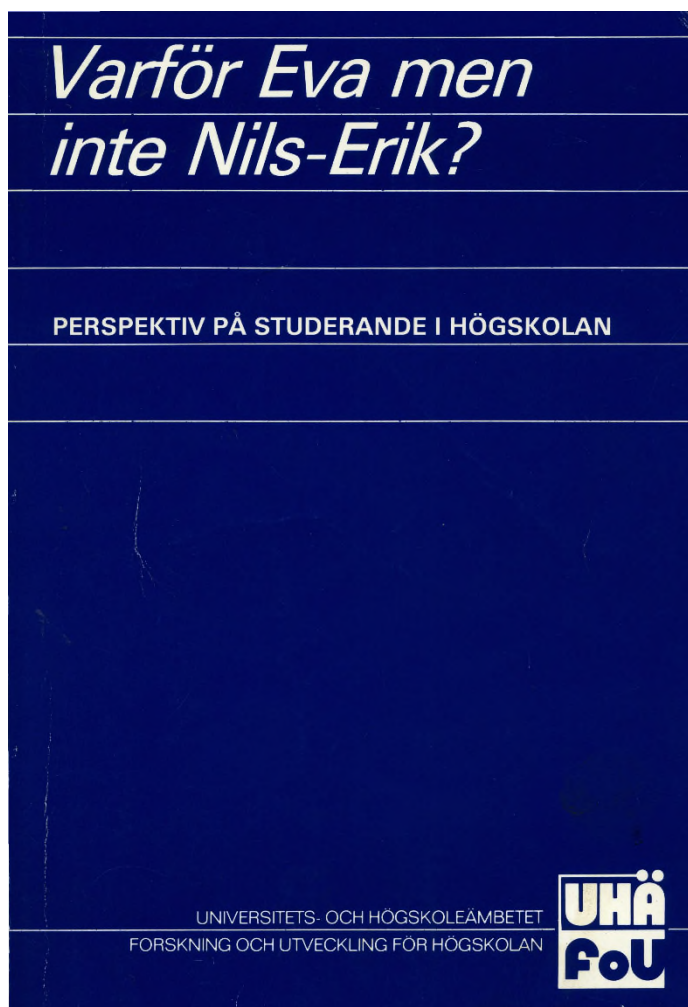

FAKSIMIL

Mikael Palme, "Vilka befolkar högskolan?",
pp.29–46 i *Varför Eva men inte Nils-Erik? Perspektiv på de
studerande i högskolan*. UHÄ FoU Skriftserie 1987:2,
Universitets- och högskoleämbetet, Stockholm 1987.

Varför Eva men inte Nils-Erik?

PERSPEKTIV PÅ STUDERANDE I HÖGSKOLAN

UNIVERSITETS- OCH HÖGSKOLEÄMBETET
FORSKNING OCH UTVECKLING FÖR HÖGSKOLAN

Varför Eva men inte Nils-Erik?

PERSPEKTIV PÅ STUDERANDE I HÖGSKOLAN

SKRIFTSERIE 1987:2

Innehåll

EN PRESENTATION	1
PORTRÄTT AV NÅGRA STUDERANDE Samtal med Eva, Johan, Asa och Nils-Erik	11
VILKA BEFOLKAR HÖGSKOLAN? (Mikael Palme)	29
HAR DE STUDERANDE TID MED UNIVERSITETET - HAR UNIVERSITETET TID MED DE STUDERANDE? (Solveig Mårtensson)	47
KAN MAN TALA OM EN SÄRSKILD STUDIEMILJÖ? (Gunnar Hede)	57
OSÄKER - OVAN OCH ENSAM ... (Bodil Eriksson)	69
VISST KAN MAN FÖRÄNDRA SINA STUDIEVANOR! (Brit Rönnbäck)	81
NILS-ERIK PERSSON FUNDERAR PÅ ATT AVBRYTA SINA HÖGSKOLESTUDIER (Jan Holmer)	89
KAN MAN LEVA PÅ STUDIEMEDEL - KLARAR MAN ÅTERBETALNINGEN? (Allan Svensson)	97
ATT UTFORSKA HÖGSKOLAN (Donald Broady)	103
HÖGSKOLAN I DET SAMHÄLLELIGA KRAFTFÄLTET (Berthel Sutter)	127
BILAGOR	153
Bilaga 1: Deltagare i seminariet 'Studerande i högskolan'	
Bilaga 2: Projektbeskrivningar 'Studerande i högskolan'	

VILKA BEFOLKAR HÖGSKOLAN?

Mikael Palme

Vilka befolkar högskolan idag? För att kunna resonera om den saken måste vi först göra klart för oss vad högskolan är. Högskolan är samlingsnamnet på all offentlig utbildning efter gymnasieskolan. Där finner vi det som vi som var studenter för tio, tjugo eller trettio år sedan är vana att betrakta som universitet och högskolor: de gamla universitetsfakulteterna och fackhögskolor som Tekniska högskolan och Handelshögskolan. Men dit hör också "nya" utbildningar, dvs i regel gamla, icke-akademiska utbildningar som flyttats in i högskoleorganisationen. Exempel är sjuksköterskeutbildningen, fritidsledarutbildningen och alla lärarutbildningar som inte tidigare krävde akademiska studier (förskollärare, klasslärare, vårdlärare etc).

Till dessa förändringar kommer en geografisk. Ordet högskola betecknar inte längre bara institutioner i de fem gamla universitetsstäderna (eller dessa institutioners filialer på andra orter). Högskolor, eller i vart fall statlig högskoleutbildning, finns på över 20 platser i landet, från Luleå och Borlänge till Kalmar och Kristianstad.

När vi talar om "högskolan" är det viktigt att vi inte släpper denna komplexitet ur sikte. De förhållanden vi ägnar uppmärksamhet växlar ständigt när vi rör oss från en del av högskolan till en annan, när vi flyttar oss mellan linjerna eller intresserar oss för en och samma utbildningslinje fast på olika orter, på skilda högskolor; det må gälla de studerandes sociala bakgrund, kvinnornas ställning, läroanstalternas traditioner och historia, institutionernas karaktär, lärarkåren, den pedagogik som kommer till användning eller det examenssystem som tillämpas, de studerandes uppfattning om sig själva och sina studier, deras "studiesociala situation" eller deras framtida levnadsbanor. De intressanta skillnaderna härvidlag - de skillnader vi måste komma åt när vi försöker förstå de i hög grad skilda verkligheter som olika student- och lärargrupper står inför - följer inte de grova administrativa indelningar av högskolan (exempelvis sektorsindelningen) som ofta används i statistisk redovisning av

studerandetillströmning eller examensfrekvens. Det räcker inte med att tala om, låt säga, "teknisk sektor"; vi måste göra skillnad mellan olika utbildningar inom denna sektor (det är långt mellan civilingenjörslinjen och verkstadsmekanikerlinjen) och ofta, som vi ska se, mellan olika linjer inom en och samma utbildning (väg- och vattenlinjen skiljer sig i väsentliga avseenden från linjen för teknisk fysik inom civilingenjörsutbildningen). Dessutom kan vi inte bortse från regionala eller geografiska olikheter (att läsa på ekonomlinje i Stockholm är inte samma sak som att gå på "basblocket" vid högskolan i Skövde). I denna mening finns inte "högskolan".

Låt oss med detta i minnet och med statistikens hjälp titta närmare på vilka det är som befolkar högskolan idag.¹

1. De sociala grupperna

Ett av de viktiga målen för högskolereformen var att "nya" grupper skulle beredas tillträde till högre studier. Så har också skett. Men först och främst är detta en följd av att gamla, förr icke-akademiska utbildningar, dit studerande ur lägre sociala skikt brukat söka sig, nu flyttats in i högskoleorganisationen. Det är på utbildningar som verkstadsindustrilinjens, sociala servicelinjen och vårdlärarlinjen vi finner den största andelen studerande från arbetarhem. I några enstaka fall är de rentav i majoritet. Om vi sammantaget betraktar alla de "nya" utbildningarna, har de lägre sociala skikten här en förhållandevis stark representation, bland annat tack vare att de är väl företrädna på vissa till storleken

¹ Den genomgång som här följer bygger på SCB:s i olika sammanhang (bland annat i skilda UHA-publikationer) redovisade utbildningsstatistik. Den utgår dessutom från samtal med samt artiklar och rapporter av Allan Svensson och Lillemor Kim, vilka båda dock inte ska hållas ansvariga för denna framställnings uppläggning och brister. Allan Svensson har bland annat kontinuerligt analyserat den så kallade individualstatistikens longitudinella material, vilket senare byggts på med hjälp av SCB:s statistik. Jag har också lutat mig mot Stig Fornengs och Erik Tängdéns tematiskt likartade genomgång av högskolestatistik i Trender och prognoser, SCB, Information i prognosfrågor 1985:2.

betydande linjer. Som vi ska se tenderar flera sådana linjer - till exempel förskolläro-utbildningen - också att vara sannskyldiga kvinnolinjer. Hit söker sig mera sällan studenter från högre sociala skikt. Detta är högskolans ena del.

Lämnar vi de nya högskoleutbildningarna och tittar på de linjer som idag motsvarar de gamla, traditionella universitetsutbildningarna, blir bilden annorlunda, ja motsatt. Här kan vi finna en anmärkningsvärd brist på förändring: den sociala sammansättningen av studenterna är här inte annorlunda än vid mitten av sextiotalet, före utbildningsexplosionens och de stora universitetsreformernas tid. De studerande från lägre sociala grupper är förhållandevis få, de med högre socialt ursprung många. Så är exempelvis chansen för ett arbetarbarn att hamna inom detta område av högskolan ungefär 1 på 20, under det att var fjärde akademikerbarn utbildas här. Detta är högskolans andra del.

Om vi slutligen inom denna senare del av högskolan går till vad som brukar kallas för prestigeutbildningarna, dvs de sedan lång tid tillbaka spärrade linjer som leder till välavlönade yrken med hög status (läkarutbildningen, civilingenjörsutbildningen etc), har de sociala skillnaderna vuxit under senare år; de övre sociala skikten har stärkt sina ställningar. Så är exempelvis läkarutbildningen i lika hög grad dominerad av barn till föräldrar med akademisk utbildning som den var före de stora reformernas tid på sextio- och sjuttiotalen. Överhuvud taget tycks lägre sociala skikt samt också det vi grovt kan kalla för samhällets mellanskikt ha tappat mark inom dessa utbildningar i förhållande till de högre klasserna. Detta kan utläsas så att också studerande ur de mellanskikt som gynnas av universitetsfakulteternas expansion under senare hälften av sextiotalet nu åter - i den hårdnande konkurrensen om utbildningsplatserna - får ge plats åt de socialt och kulturellt bättre rustade medtävlarna från högre sociala skikt.

Särskilt gäller denna utveckling för två områden: de högre sociala skiktens barn (och främst deras söner) stärker sitt grepp om långa, kvalificerade och kvalificerande tekniska och naturvetenskapliga utbildningar - utbildningar som är närmast knutna till den avancerade tekniska utveckling inom näringslivet, där en mycket hög avkastning på en högskoleexamen är att vänta. Studerande ur lägre samhällsgrupper tycks få allt svårare

att här göra sig gällande. När vi här talar om att "högre sociala skikt" under senare år stärkt sina ställningar på traditionella högskoleutbildningar, måste vi dock göra en nödvändig reservation: andelen människor i samhället som kan föras till dessa "högre skikt" har samtidigt vuxit. Det mått statistikerna ofta använder är att studenternas föräldrar själva har akademisk utbildning ("akademiker"). Till en del kan med andra ord den anmärkningsvärda brist på förändring vi kan iaktta i styrkeförhållandena mellan de sociala skikt som här kallats "högre" och de som kallats "lägre" förklaras av att den förra gruppen helt enkelt nuförtiden är större än den var till exempel på sextiotalet, före de stora universitetsreformernas tid.

Jämlikhetsskapande reformer är med andra ord inte lätta att genomföra för dem som är satta att åstadkomma dem. När den så kallade 25:4-regeln inrättades i syfte att ge en chans åt folk med låg utbildning, men med gedigna erfarenheter från arbetslivet - då var det främst de jämförelsevis redan välutbildade som utnyttjade denna möjlighet. Sjuksköterskan ville bli läkare, gymnasieingenjören ville bli arkitekt och sekreteraren psykolog. Till slut ansåg sig statsmakterna tvungna att införa ytterligare en bestämmelse: att de som saknar fullständig gymnasieutbildning ska ha företräde till hälften av de platser till vilka studenter antas efter denna regel. De mest välutbildades förmåga att hålla sig informerade om utbildningssystemets möjligheter och vara först på plan när det gäller att utnyttja dem visade sig också när det blev möjligt att söka från 2-årigt gymnasium till vissa traditionella utbildningar inom högskolan. Då var det främst de redan välutbildade familjerna som häri snabbt uppfattade ett tillfälle för sina barn att under behagligare konkurrensvillkor (det är lättare att få höga betyg på de 2-åriga linjerna) slinka in på dessa utbildningar. När elever med mer blygsamt socialt ursprung söker från det 2-åriga gymnasiet till högre studier, då är det i regel till högskolans nya del de vill.

Den ökade konkurrensen om högskoleplatserna under senare år har fört med sig att den som vill komma in - och i synnerhet på de mer prestigefyllda utbildningarna - måste ha goda betyg. Detta kan tyckas rättvist och ge de verkligen duktiga den chans de förtjänar. Socialt sett innebär det ökade sambandet mellan höga betyg och antagningen till högskolans mer räntabla

utbildningar dock att den sociala selektionen sker via betygen: att gymnasieelever går på 3-åriga linjer och där får höga betyg som meriterar dem för högskolans prestigefyllda utbildningar hänger statistiskt sett samman med att dessa elever kommer från högre socialgrupper. Särskilt betydelsefull är skillnaden mellan gymnasiets 2-åriga och 3-åriga linjer. Vi har redan inledningsvis poängterat att högskolan socialt sett sönderfaller i två huvuddelar - en som svarar mot det gamla universitetet och de gamla fackhögskolorna och en som utgörs av de nya, traditionellt icke akademiska utbildningarna. Denna högskolans tudelning bygger på och motsvaras av en liknande tudelning av gymnasiet: mellan de 2-åriga och 3-åriga linjerna finner vi liknande sociala skillnader i elevkåren. Vi har i inte ringa utsträckning att göra med två skilda bildningsgångar.²

Vi kan med andra ord konstatera att högskolesystemet är tydligt socialt strukturerat: vid ena polen finner vi de gamla prestigeutbildningarna, i praktiken reserverade för dem som gått ut med höga betyg från gymnasiets 3-åriga linjer och befolkade huvudsakligen av studenter från samhällets högre skikt. I mitten kan vi hitta de utbildningar som motsvarar det gamla universitetets fria fakulteter, i någon mindre utsträckning dominerade av studenter från högre socialgrupper och med ett något större inslag av studenter med examen från 2-åriga gymnasielinjer. Vid andra ytterpolen, slutligen, återfinner vi de "nya", traditionellt icke-akademiska utbildningar som får ta emot flest studerande från de lägsta sociala grupperna, studenter med lägre medelbetyg från gymnasiet och studenter som ofta kommer från 2-åriga linjer.

² Med "högstatuslinje" avses här och i fortsättningen en lång utbildning inom högskolans traditionella del som leder till en relativt säker arbetsmarknad och ställer goda löner och framtidsmöjligheter i utsikt för de examinerade. Med "lågstatuslinje" avses en i regel kortare utbildning inom högskolans nya del som tidigare inte betraktades som akademisk och som för till yrkesområden där lönerna är lägre och arbetsmarknaden osäkrare.

2. Könen

Har jämställdhet uppnåtts i högskolan? Hur har det gått för kvinnorna? För att svara på den frågan måste vi vara särskilt medvetna om vilken del av högskolan vi talar om.

Totalt sett - om vi inkluderar alla utbildningar, hur olika de än kan vara sinsemellan - är det fler kvinnor än män som studerar vid högskolan. Å andra sidan kan denna övervikt av kvinnor nästan helt tillskrivas de "nya" utbildningarna, lågstatuslinjerna, som ofta uppvisar en förkrossande kvinnomajoritet bland de studerande. Så förhåller det sig inte oväntat med vårdlinjen eller förskollärlinjen. Kvinnorna är med andra ord många inom den del av högskolan där studerande från lägre sociala skikt är många. I mycket grova drag gäller förmodligen för högskolan i dess helhet att ju fler kvinnorna är på en linje, desto större är andelen studenter från lägre socialgrupper. Och omvänt: när den sociala strukturen i studentkårens sammansättning förskjuts neråt, då blir kvinnorna fler. Kvinnornas andel av studenterna är med andra ord ofta en god indikator på en utbildnings status i den mening vi ovan givit ordet: att kvinnorna blivit fler än männen på tandläkarlinjen eller att deras antal bland de forskar-studerande ökar är exempelvis ett tecken så gott som något på att dessa utbildningar förlorat i värde under senare år. När tandläkarbanan leder till inte alltför välbetalda jobb inom folktandvården (och inte till lönande befattningar på privatkliniker) eller när forskarutbildningen förefaller innebära många års slit utan särskild lön för mödan, då satsar de unga begåvade männen från samhällets högre sociala skikt på mer lukrativa verksamheter och lämnar fältet fritt att beträdas av kvinnor.

Men det är inte hela sanningen. Kvinnorna dominerar högskolans nya del, men de är också i majoritet på de gamla filosofiska fakulteterna och de har gjort synliga inbrytningar på traditionellt mansdominerade utbildningar. På läkarlinjen, arkitektlinjen och juristlinjen utgör de nära nog hälften av de studerande. Ungefär var sjätte ny civilingenjör är numer kvinna, mot var femtionde för tjugofem år sedan. Hur kan detta tolkas? Är detta ett tecken på jämställdhet?

Först en nödvändig utvikning. När statistikerna vill komma förändringar i rekryteringen till högskolan på spåren, jämför de oftast två eller flera (representativa urval av) årskullar svensk ungdom. För att studera utfallet av 1977 års högskolereform får man alltså titta närmare på de årskullar som passerat eller passerar genom den nya högskolan och jämföra dem med tidigare årskullar. De senaste analyserna bygger i regel på uppgifter som går fram till antagningen till högskolan för läsåret 1982/83, sju terminer efter att reformen trätt i kraft. Det betyder att man ännu inte vet säkert besked om den del av årskullen som vid denna tidpunkt inte sökt till högskolan. Det kan nämligen gott hända att dessa människor kommer att söka senare.

Detta är nu inte likgiltigt. Vid jämförelser med tidigare årskullar kan man nämligen se en viss tendens till att de studerande nu oftare än förr väntar några år med sina högskolestudier, dvs inte går direkt från gymnasiet till högskolan. Och mycket tyder på att männen gör så oftare än kvinnorna. Detta kan med andra ord innebära att kvinnornas starka ställning eller rent av försprång på vissa utbildningar (så som denna för en viss årskull kan konstateras vid antagningen till högskolan läsåret 82/83) med tiden kommer att hämtas in av männen.

Tabell 1 till 3 är hämtade från projektet STUDIESTÖD OCH POSTGYMNASIAL UTBILDNING, inom vilket man analyserat de förändringar som skett i högskolans rekrytering under de senaste årtiondena.

Tabell 1 Andelen högskolestuderande i årskull 1958 per socialgrupp och kön.
(I procent av samtliga män respektive kvinnor inom varje socialgrupp.)

	Män				Kvinnor			
	I	II	III	Samtl	I	II	III	Samtl
Traditionell utbildning	27	8	5	11	22	8	4	9
Ny högskoleutbildning	2	2	1	2	12	11	7	8
Totalt	29	10	6	13	34	19	11	17

Tabell 2 Andelen högskolestuderande i årskull 1963 per socialgrupp och kön.
(I procent av samtliga män respektive kvinnor inom varje socialgrupp.)

	Män				Kvinnor			
	I	II	III	Samtl	I	II	III	Samtl
Traditionell utbildning	26	10	3	9	27	9	7	11
Ny högskoleutbildning	2	2	1	1	11	7	5	7
Totalt	28	12	4	10	38	16	12	18

Tabell 1 och 2 jämför fördelningen i årskull 1958 och årskull 1963 av män respektive kvinnor ur tre socialgrupper på traditionella utbildningar och nya utbildningar inom högskolan. Vi ser att andelen män ur socialgrupp III (grovt: arbetarklass) minskat från 5 till 3 procent på de traditionella utbildningarna. Eftersom socialgrupp III är den klart största av socialgrupperna, är det här fråga om ett betydande antal män med arbetarbakgrund som försvunnit från de traditionella utbildningarna mellan de två årskullarna. Vi kan också se att kvinnor ur alla socialgrupper, men framför allt ur socialgrupp I, ökat sin representation.

Låt oss efter denna reservation återvända till frågan om kvinnornas fram-
marsch även inom de traditionella universitetsutbildningarna. För det
första måste vi också här fortsätta att differentiera. Om vi håller oss
till civilingenjörsutbildningarna som exempel, så går de kvinnliga civil-
ingenjörerna företrädesvis på arkitektlinjen, väg- och vatten- eller ke-
milinjen, på utbildningar som för in på en jämförelsevis oviss arbets-
marknad; de är mer sällsynta på linjer som öppnar för säkra och röntabla
karriärer, till exempel teknisk fysik eller elektroteknik. Till och med
inom ett och samma specialområde måste vi göra uppdelningar för att inte
genom oriktiga generaliseringar blanda bort korten: bland civilingenjörs-
utbildningarna är kvinnorna visserligen relativt väl representerade (vil-
ket inte betyder att de är väl företrädda!) inom området kemi; däremot
dominerar männen helt de mest röntabla specialiteterna på områden som är
spjutspets teknologiskt intressanta för näringslivet. Samma sak gäller
medicinsk fakultet: kvinnorna har blivit många på själva läkarutbildning-
en, men de mest röntabla och prestigefyllda specialiteterna domineras av
män. När en differentierad utbildning som den till civilingenjör "demo-
kratiseras" ur könsrollssynpunkt, förskjuts antagligen på så sätt köns-
fördelningens struktur inom utbildningen - könsskillnaderna försvinner
inte, men förflyttas.

Tabell 3 Andelen ungdomar som påbörjat en längre teknisk eller natur-
vetenskaplig högskoleutbildning per socialgrupp och kön.
(I procent av samtliga män respektive kvinnor inom varje soci-
algrupp i årskullen.)

Socialgrupp	Årskull 1958		Årskull 1963	
	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män
I	4	12	5	14
II	1	3	1	3
III	1	2	1	1
Totalt	2	5	2	4

Tabell 2 ovan visade att en större andel av kvinnorna än av männen i års-
kull 1963 gick på traditionella utbildningar och att detta innebar en
förändring i förhållande till årskull 1958. Att denna förändring inte
gäller de så kallade prestigeutbildningarna ger tabell 3 en antydning om.

För det andra måste vi komma ihåg att när vi konstaterar att kvinnorna ändå stärkt sina positioner inom vissa utbildningar som tidigare i praktiken varit en angelägenhet för männen, då är det inte fråga om kvinnor i största allmänhet. De allra flesta kvinnor på exempelvis högre tekniska utbildningslinjer kommer från högre sociala skikt och man kan gissa att ett mindre synligt inträdesvillkor dessutom ofta är att fadern haft teknisk utbildning.

Betraktar vi kvinnornas fördelning på linjerna i högskolan i dess helhet, kan vi för det tredje också se ett annat, inte oväntat, mönster. Kvinnorna söker sig överlag till utbildningar inom traditionellt kvinnliga kompetensområden: vård-, service-, språk- och läraryrken. Det gäller särskilt för studerande från arbetarhem men också för kvinnor från högre sociala skikt, som är mest talrika på de gamla filosofiska fakulteterna. Vi har också redan konstaterat att när kvinnorna ökar på traditionellt manliga områden som de tekniska, då är det till vissa utbildningar de söker sig, inte vilka som helst. Att kvinnorna inom högskolan som helhet blivit fler till antalet än männen, betyder i sig självt med andra ord inte alls att den sociala fördelningen av förmågor mellan könen - reproducerad i högskolans utbildningar och stadfäst i dess examina - skulle vara på väg att drastiskt ändras.

Kvinnornas ställning syns kanske tydligast om vi jämför sociala klasser eller skikt med varandra. Av de högre skiktens ("socialgrupp I") söner och döttrar går ungefär en knapp tredjedel till högskolans traditionella utbildningar. Men av denna tredjedel av sönerna hamnar närmare hälften på långa, lönande och i regel prestigefyllda utbildningslinjer; av tredjedelen döttrar återfinns däremot bara ungefär en femtedel på sådana utbildningslinjer. Till högskolans andra del, de nya utbildningarna, söker sig en tiondel av dessa skikts unga kvinnor. Sönerna, däremot, vill inte gärna till denna del av högskolan; bara två på hundra av dem återfinns här.

För de lägre sociala skikten, vad vi grovt kan kalla för arbetarklassen ("socialgrupp III"), är bilden en annan. Ungefär tre av hundra söner kommer in på högskolans traditionella utbildningar. Chansen att någon av dessa tre befinner sig på en av de så kallade prestigeutbildningarna är

nästan lika stor som att de inte gör det. Bara ungefär en av hundra arbetarsöner går på de nya högskolelinjerna. Av kvinnor med ursprung i de lägre skikten söker sig ungefär sju av hundra till de traditionella universitetsutbildningarna - men med mycket liten chans att gå på någon av prestigeutbildningarna. Nästan lika många kommer till högskolans nya del.

Intressant här är den svaga ställning i högskolan unga män från arbetarhem har. Betraktar vi denna grupp över tid är det fråga om en reell och betydande förändring. Unga män med arbetarbakgrund går inte vidare till högskolan i den utsträckning de brukat. Detta tillbakadragande kan ensamt förklara en stor del av kvinnodominansen på utbildningar som motsvarar de gamla filosofiska fakulteterna och inom högskolans andra, nya del. Det vill säga: hade arbetarpojkar gått vidare till högskolan i samma utsträckning som de brukat göra, då vore kvinnomajoriteten mindre eller skulle inte finnas.

Låt oss pröva några hypoteser. En förklaring till att kvinnor - och framför allt kvinnor med lägre socialt ursprung - tidigare och oftare än männen söker sig till högskolan kan vara att de är mer beroende av en högskoleexamen för att kunna hävda sig på arbetsmarknaden. De har antagligen också störst chanser att hävda sig på yrkesområden - i regel inom den offentliga sektorn - där en formell examen är inträdeskrav; goda exempel är läraryrken eller vårdyrken. Man kan med andra ord anta att kvinnor överlag är mer beroende än män av det formaliserade utbildningssystemet. Allt detta gäller a fortiori för kvinnor ur lägre samhällsklasser: utan högskoleexamen skulle dessa kvinnor ofta ha en mycket osäker ställning på arbetsmarknaden (vilket också är fallet för den majoritet av dem som inte kommer i närheten av högskolan).

Hur är det för männen? För de män med arbetarbakgrund som tidigare sannolikt skulle gått vidare till universitetsstudier men nu inte gör det, har förmodligen vissa gymnasielinjer blivit en viktig alternativ kvalifikationsväg. Särskild betydelse har gissningsvis den 4-åriga tekniska linjen som torde ge minst lika, för att inte säga mer, värdefull utbildning (mätt i till exempel svårighetsgrad, kvalitet, framtida lön, status eller möjligheter) än många av de nya utbildningarna inom högskolan. Ytterligare en faktor bör uppmärksammas: urholkningen av studiemedlen och de jätteskulder som en rejäl högskoleutbildning för med sig för den obemedlade gör att arbetarungdom, mer än andra, tänker sig för innan de satsar på högskolan.

Sannolikt har också åtskilliga män mera att vinna på att arbeta några år innan de börjar studera på högskolan och därigenom skaffa sig en gynnsam förankring på ett företag. Eller så är ännu större vinster att vänta om de helt och hållet satsar på företagsvärldens internutbildningar. Bestäm- melserna om uppdragsutbildning har bidragit till att denna illa belysta sektor förmodligen vuxit ordentligt under senare år. Gissningsvis erbjuder också företag inom vissa specialiserade områden närmast ett slags elitutbildningar, jämförbara med högskolans så kallade prestigeutbild- ningar, till unga manliga begåvningar som visar rätt sinnelag. Det hör exempelvis till vanligheterna att studenter på de tekniska högskolorna avbryter sina studier i förtid för att gå direkt in i lönande karriärer inom olika företag. Av samma skäl försvinner påläggskalvarna inom de tek- niska och naturvetenskapliga forskarutbildningarna numer allt oftare in i näringslivsvärlden, där helt andra löner och karriärer - men också ofta bättre materiella resurser för att bedriva forskning - väntar. För lik- nande karriärer har många kvinnor förmodligen just fel sinnelag: de är mindre benägna än sina manliga kollegor att låta sina liv underordnas konkurrensens krav.

Tendensen att skjuta upp högskolestudierna några år är starkare bland de studerande från lägre sociala skikt, vilket är rimligt att tolka som ett utslag av osäkerhet om högskolestudiernas värde och tillgänglighet: hög- skolestudierna infinner sig som en tänkbar möjlighet först när de fått konkret mening, eller rent av blivit nödvändiga, i en redan påbörjad yr- keskarriär. För de högre skiktens ungdom är högskolestudier ofta en jäm- förelsevis oproblematiske och given fortsättning på skolan och en period som i livscykelns sociala ordning naturligt infinner sig före yrkeskarri- ären. Men även bland de högre samhällsklassernas barn finns en viss, om än liten, tendens att skjuta på studierna. Kanske beror detta på att vis- sa av dem förmår göra en strategisk bedömning som studenter ur högre sam- hällsgrupper både kan kosta på sig och har de rätta dispositionerna för: att det är strategiskt riktigt att dels värdera sig själv och sin förmåga ("lära känna sig själv"), dels lära känna utbildningssystemet och arbets- marknaden tillräckligt väl för att man ska kunna göra en riktig utbild- ningsinvestering, dvs satsa på rätt häst vid rätt tidpunkt och inte på fel häst vid fel tidpunkt. Att vänta några år kan alltså vara klokt och

lönsamt - en strategi framtvingad av att den ökade konkurrensen om högskoleplatserna och den åtföljande regleringen av antagning och studiegångar gjort vissa utbildningsinvesteringar till oräntabla företag. Omvänt kan man gissa att exempelvis åtskilliga av de kvinnor ur lägre sociala skikt som snabbt bestämmer sig för en högskoleutbildning till slut står med en examen av tämligen lågt och instabilt värde.

Man kan också undra över vad högskolestudier reellt betyder i många kvinnors livsbana. Att kvinnor överlag - och i synnerhet de från arbetarhem - har mer bråttom än männen att skaffa sig sin högskoleutbildning beror antagligen på att de vill ha denna period i livet, studietiden, överstökad, därför att senare familjebildning tar tid och ekonomi i anspråk. Studierna och yrkeskarriären är inte överordnade de traditionellt kvinnliga livsuppgifterna att fostra barn och vårda familjen. Något liknande kan också gälla åtminstone vissa kvinnor ur högre skikt. För kvinnor, liksom för män, är högre studier aldrig bara yrkeskvalificering; de innebär också en mer eller mindre stor investering i personen och personligheten, i en allmän kulturell och social kompetens och inte minst i kontakter vars nytta ofta visar sig först senare under livskarriären. Ibland tycks högre studier paradoxalt kunna inordnas i en traditionell livscykel också vad gäller vissa av de kvinnor ur högre sociala skikt som nu befolkar motsvarigheten till det gamla universitetets filosofiska fakulteter. Studierna får en del av (men förstås inte hela) sin sociologiska mening i relation till äktenskapsmarknaden: att utveckla sin personlighet och sina intressen, liksom att ha ett yrke och de extrainkomster för familjen detta gör möjliga, är ägnat - låt vara att den självupplevda meningen med studierna kan vara en helt annan, rentav motsatt - att höja personens värde på denna marknad.

Men allt detta är naturligtvis inte heller hela sanningen. Att kvinnorna, låt vara att det främst gäller kvinnor ur högre sociala skikt, på allvar ger sig in i utbildningskonkurrensen med männen på de traditionella högskoleutbildningarna, och i växande utsträckning också på de så kallade prestigeutbildningarna, är en förändring så god som någon. De dispositioner och förväntningar på framtiden de där tillägnar sig lär, i likhet med andra sociala dispositioner, besitta det slags tröghet som gör dem till en social kraft med förmåga att alstra nya förändringar. Och att kvinnor

från arbetarhem så mycket oftare än männen från samma sociala skikt skaffar sig högskoleexamen, kan också innebära intressanta förskjutningar, även om dessa de lägre skiktens kvinnor oftast hamnar i den andra av högskolans två världar och de lägre samhällsklasserna överhuvud taget allt mer trängts undan från högskolans mer profitabla utbildningslinjer. Låt oss dock i detta sammanhang inte glömma den stora majoritet kvinnor, och män, ur dessa samhällsklasser som i praktiken är uteslutna från högre studier - dem för vilka, enligt Jan Holmers perspektiv i denna skrift, högskolan inte är till och vilka själva inte är till för högskolan.

3. Den geografiska fördelningen

Låt oss avslutningsvis, och betydligt mer kortfattat, ur ett geografiskt perspektiv resonera om vem som går på vilka utbildningar i högskolan.

Vi konstaterade inledningsvis att statlig högskoleutbildning finns på över 20 orter i Sverige. Därtill kommer så kallad kommunal högskoleutbildning på ytterligare ett femtontal platser. Sammanlagt alltså över 30 orter med vilka ordet högskola kan förknippas.

Om detta är först två saker att säga. De flesta av landets högskolor erbjuder ett mycket begränsat antal utbildningar. Under senare år har dessutom minskade statliga pengar till högskolan inneburit att små högskolor fått skära ytterligare i kursutbudet. "Stora" högskolor med de flesta utbildningar tillgängliga finns fortfarande bara i de fem tidigare universitetsstäderna Lund, Uppsala, Göteborg, Stockholm och Umeå, och numer också i någon mån i Linköping och Luleå. En god bild av högskoleutbildningarnas reella geografiska spridning och tillgänglighet ger de statliga anslagens fördelning: 90 procent av de statliga resurserna för högre utbildning satsas på de sju ovan nämnda orterna (enligt Stig Fornengs och Erik Tängdén's siffror i Trender och prognoser; se not 1).

Vidare är åtskilliga högskoleutbildningar utanför de traditionella universitetsorterna i själva verket gamla, icke-akademiska utbildningar som genom högskolereformen fått ändra namn. Som utbildningar betraktade är de varken mer eller mindre tillgängliga geografiskt än vad de var tidigare.

Låt oss för ett ögonblick lämna frågan om högskolornas och utbildningarnas geografiska lokalisering och istället fråga oss varifrån (fortfarande geografiskt) högskolan rekryterar sina studenter. De län som har störst "rekryteringstäthet", dvs störst andel av befolkningen som börjar studera på högskolan, är just dem där de fem gamla universitetsstäderna ligger (Malmöhus, Bohuslän, Stockholm, Uppsala och Västerbotten). Lägst andel högskolestudenter bland befolkningen som helhet finner vi som regel i de så kallade "skogslänen" i norr, och på Gotland, i Kalmar län, Gävleborgs och Kopparbergs län. Om vi betraktar övergången från gymnasiet till högskolan, möter vi ett snarlikt mönster.

Går vi efter kommuner, hamnar samma fem kommuner år efter år högst upp på listan över dem som har störst andel så kallade högskolenyborjare: Danderyd, Lomma, Lund, Lidingö och Umeå.

Hur förklarar vi sådana skillnader? Ofta brukar man hänvisa till "studietraditioner", som med andra ord kan förväntas vara mindre utvecklade i regioner som traditionellt saknat högskoleinstitutioner. Här kan förmodligen ligga en hel del sanning, men låt oss ställa problemet på ett annat sätt: vilken betydelse eller vilken grad av nödvändighet för reproduktionen av familjens och individens sociala ställning har högskolestudier av olika slag för skilda sociala grupper i en bestämd region? När vi betraktar listan över kommunerna, infinner sig med lätthet ett svar: ju större representationen av högre samhällsskikt är inom en region, desto fler studenter per invånare, dvs desto viktigare tenderar högskolestudier att vara, nämligen helt enkelt därför att högre studier är väsentliga för högre sociala skikt. Omvänt: ju lägre den sociala sammansättningen är av befolkningen i en region (dvs ju mindre betydande inslaget av högre sociala skikt är), desto färre studenter.

Men det är inte allt. Vi kan våga oss på gissningen att högre studier på det hela taget är ett viktigt inslag i de högre klassernas reproduktionsstrategier, var dessa klasser än befinner sig geografiskt. För lägre sociala skikt kan situationen vara annorlunda: man kan anta att utbildningsinvesteringarnas betydelse i de sociala reproduktionsstrategierna hos vad vi är vana att betrakta som en och samma sociala grupp i själva verket varierar med lokala och regionala skillnader i existensvillkor.

Att de så kallade skogslänen (eller Gotland) har svaga "studietraditioner" inom lägre sociala skikt kan också bero på att andra ting än formell utbildning här är viktiga i just dessa gruppers reproduktionsstrategier, till exempel delaktighet i en lokal, utbytesbetonad ekonomi, orientering mot en arbetsmarknad där formella utbildningsmeriter har relativt sett mindre betydelse, etc. Omvänt kan "motsvarande" sociala grupper i till exempel en storstadsregion vara mer hänvisade till en anonym, öppen arbetsmarknad och dess krav på formell utbildning, och därför också vara mer benägna - eller mer tvingade - till utbildningsinvesteringar. Om viljan att satsa på högre studier plötsligt ökar inom en avgränsad social grupp eller i en region, är det med andra ord inte säkert att detta är odelat positivt: det kan också vara uttryck för ekonomiska förändringar (att till exempel jobben försvinner) som gör utbildningssatsningarna till en nödvändig och påtvingad reproduktionsstrategi.

Låt oss gå tillbaka till utbildningarna och deras geografiska spridning. Vi har redan konstaterat att de traditionella universitetsorterna har en hög koncentration av utbildningar, vilket också innebär en kraftig koncentration till södra Sverige (skapandet av Umeå universitet och under senare tid av Högskolan i Luleå har säkerligen därvidlag varit betydelsefullt) och till storstadscentra som Stockholm, Malmö och Göteborg. Men det mesta tyder på att studenternas val av utbildningsort inte bara är en fråga om geografisk tillgänglighet. Vi kan till exempel konstatera att den sociala sammansättningen av studentkåren på många utbildningslinjer är högre i Uppsala, Lund, Stockholm och Göteborg än på motsvarande linjer på andra håll. En kvalificerad gissning är att vi här har att göra med mer eller mindre tydliga hierarkier mellan utbildningar, hierarkier som i sin tur värderas olika av skilda sociala skikt. Det mesta tyder på att de högre sociala skikten, i alla regioner, tenderar att skicka sina barn till de fyra äldsta universitetsorterna, och med andra ord tenderar att undvika de yngre, perifera högskolorna, inklusive (men i mindre utsträckning) Umeå. Att det förhåller sig så blir begripligt om vi tänker på att högskolestudier inte bara är en fråga om formell kompetens, utan också är en investering i sociala kontakter, dispositioner och därtill knutna framtidsmöjligheter. De olika geografiskt lokaliserade högskoleutbildningarna utgör med andra ord vad vi kan kalla för ett socialt hierarkiserat, geografiskt rum, i vilket både studenter och lärare orienterar sig.

Uppföljning & policystudier

SKRIFTSERIE 1987:2

Uppföljning & policystudier är en del av UHÄ:s FoU-program. Uppgiften är att följa utvecklingstendenser och göra studier som kan tjäna som underlag för debatt och beslut i högskolan.

Resultaten av dessa studier redovisas i serien Projektrapporter. Dessutom finns en serie Arbetsrapporter samt en Skriftserie för litteraturöversikter, debatt m m. Information om pågående projekt ges i informationsbladet Uppföljning och policystudier.

Samtliga kan beställas från UHÄ:s FoU-enhet.

Universitets- och Högskoleämbetet, FoU-enheten
Box 45501, 104 30 STOCKHOLM Telefon 08-728 36 00

ISSN 0281-305X